

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

<https://doi.org/10.32849/2409-9201.2019.19.29>

Примак В. Д.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник відділу міжнародного приватного права та порівняльного правознавства НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті обґрунтовується положення про те, що в умовах збройного конфлікту регулятивні договірні відносини, за загальним правилом, продовжують регулюватися відповідно до принципів належного і реального виконання зобов'язання, а договірні охоронні відносини – на засадах принципу повного відшкодування шкоди (збитків) і принципу вини, однак з передбаченими законом обмеженнями (зокрема, щодо відповідальності професійного зберігача до меж непереборної сили).

Ключові слова: належне виконання зобов'язання; відшкодування збитків; умови цивільно-правової відповідальності; вина; непереборна сила.

Питання втілення у механізм правового регулювання зобов'язальних відносин принципу належного виконання зобов'язання, засад справедливості, розумності й добросовісності [1, с. 59–122], а так само й проблематика застосування ефективних способів захисту прав та інтересів учасників відповідного кола цивільних правовідносин [2; 3, с. 292–415; 4, с. 269–317] традиційно перебувають у центрі уваги вітчизняних науковців. Разом з тим в ситуації збройної агресії Російської Федерації проти України існує нагальна необхідність висвітлення особливостей вияву згаданих елементів правового регулювання в умовах збройного конфлікту.

Адже надзвичайні обставини, до яких належать і збройні конфлікти, повсякчас потребують звернення суб'єктів правозастосування до загальних засад правового регулювання цивільних відносин та принципів, притаманних певним підгалузям та інститутам об'єктивного цивільного права. Без їх належної інтерпретації у тому чи іншому буттєвому контексті неможливо визначити й адекватні підходи до застосування певного способу захисту цивільних прав та інтересів у конкретній життєвій ситуації.

Серед іншого, маємо на увазі ймовірний вплив збройного конфлікту на функціонування різноманітних засобів забезпечення дії принципу належного виконання зобов'язання, що є основоположним для зобов'язального права. У зв'язку з цим, зважаючи на забезпечувальний потенціал інституту цивільно-правової відповідальності, на перший план виходить і питання про форми втілення й допустимі обмеження принципів повного відшкодування шкоди і вини, а також пов'язана з їх реалізацією проблема визначення підстав звільнення від обов'язку відшкодувати завдану кредиторів шкоду.

Крім того, в нинішніх умовах актуалізується питання про застосування окремих способів цивільно-правового захисту у випадках, коли примусове виконання відповідних судових рішень є нездійсненним з огляду на знаходження тих або інших об'єктів на непідконтрольній органам влади України (тимчасово окупованих) територіях. Натомість, на нашу думку, за таких обставин об'єктивна неможливість забезпечення реалізації принципу реального виконання зобов'язання з необхідністю започатковує дію принципу повного відшкодування шкоди.

Водночас слід виходити з необхідності забезпечення відповідності судових рішень засадам справедливості, розумності й добросовісності, а також реалізації закріпленого ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. права на ефективний спосіб правового захисту. Проте виконання цього завдання подекуди унеможлиблюється через суперечливість вітчизняної судової практики.

Ілюстрацією цьому твердженню може слугувати постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду (далі – КГСВС) [5] від 03.04.2018 у справі № 910/2991/17 за позовом Державного публічного акціонерного товариства «Національна акціонерна компанія «Укравролізінг» до Товариства з обмеженою відповідальністю «Укравтозапчастина» про стягнення 479999,00 грн збитків та повернення майна вартістю 1439 997, 00 грн.

У цій справі, погоджуючись з попередніми судовими рішеннями, якими було відмовлено в задоволенні вищезазначеного позову, касаційний суд керувався тим, що за договором відповідального зберігання від 25.12.2013 №10-13-114з/718 зберігач був зобов'язаний вживати всіх необхідних заходів для забезпечення схоронності майна протягом строку зберігання; зберігачу категорично заборонялося змінювати місце знаходження майна, прийнятого на зберігання, без письмової згоди поклададача; судами попередніх інстанцій не було встановлено наявності у діях ТОВ «Укравтозапчастина» наявності всіх елементів складу господарського правопорушення.

Крім того, КГСВС відхилив доводи ДПАТ «НАК «Украгролізинг» щодо відсутності сертифіката Торгово-промислової палати України про засвідчення обставин непереборної сили (форс-мажору), оскільки в даному випадку, на думку суду касаційної інстанції, йдеться про відсутність складу господарського правопорушення в діях зберігача, а не про звільнення його від відповідальності за порушення зобов'язання у зв'язку з непереборною силою.

Щодо вимоги ДПАТ «НАК «Украгролізинг» про зобов'язання відповідача повернути позивачу в населених пунктах, на території яких органи державної влади України здійснюють свої повноваження, три нові трактори загальною вартістю 1439997,00 грн (місцем їх зберігання за договором є міста Донецьк і Луганськ), то КГСВС надав вирішального значення тому, що господарськими судами у даній справі не було встановлено обставин переміщення переданого на зберігання майна на підставі договору відповідального зберігання від 25.12.2013 №10-13-114з/718. «Таким чином, у випадку якщо у ДПАТ «НАК «Украгролізинг» є підстави вважати, що належне йому майно без належної правової підстави знаходиться в населених пунктах, на території яких органи державної влади України здійснюють свої повноваження, то воно може скористатися речовими способами захисту права власності», – резюмував касаційний суд.

Отже, з розглянутої постанови КГСВС від 03.04.2018 у справі № 910/2991/17 впливає принаймні два незаперечних висновки – щодо збереження в умовах надзвичайної ситуації: дії принципів належного й реального виконання зобов'язань; юридичного значення умов цивільно-правової відповідальності як критеріїв, що уможливають застосування того чи іншого з її заходів.

Водночас з окремими аргументами й загальними підходами, продемонстрованими КГСВС у цій справі, важко погодитися.

По-перше, положення ч. 1 ст. 942 ЦК України, згідно з яким зберігач зобов'язаний вживати усіх заходів, встановлених договором, законом, іншими актами цивільного законодавства, для забезпечення схоронності речі, не було витлумачене касаційним судом у системному зв'язку з принципами справедливості, розумності й добросовісності (п. 6 ст. 3, ч. 3 ст. 509 ЦК України). Адже відповідно до ч. 1 ст. 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно висуваються. Проте звичайним для виконання договору зберігання слід вважати саме забезпечення повернення зберігачем речі (яка перебуває у належному стані) поклажодавцеві, а не просто забезпечення її схоронності як таке.

Такий висновок узгоджується і зі змістом ст. 945 ЦК України, згідно з якою зберігач зобов'язаний негайно повідомити поклажодавця про необхідність зміни умов зберігання речі і отримати його відповідь. У разі небезпеки втрати, нестачі або пошкодження речі зберігач зобов'язаний змінити спосіб, місце та інші умови її зберігання, не чекаючи відповіді поклажодавця. Якщо річ пошкоджена або виникли реальна загроза її пошкодження чи інші обставини, що не дають змоги забезпечити її схоронність, а вжиття заходів з боку поклажодавця очікувати неможливо, зберігач має право продати річ або її частину. Якщо зазначені обставини виникли з причин, за які зберігач не відповідає, він має право відшкодувати свої витрати з суми виторгу, одержаної від продажу речі. Наявність зазначених обставин доводиться зберігачем.

Тож невжиття зберігачем розумно очікуваних й доступних для нього заходів, без яких поклажодавець виявився не в змозі реалізувати свої право на повернення йому речі, є порушенням і наведених приписів ст. 945 ЦК України, і принципу добросовісності.

До речі, подібну ситуацію легко передбачити й у відносинах купівлі-продажу. Йдеться про застосування положення ч. 1 ст. 664 ЦК України про те, що обов'язок продавця передати товар покупцеві вважається виконаним у момент надання товару в розпорядження покупця, якщо товар має бути переданий покупцеві за місцезнаходженням товару. У свою чергу, товар вважається наданим у розпорядження покупця, якщо у строк, встановлений договором, він готовий до передання покупцеві у належному місці і покупець поінформований про це.

Тож невже формально відповідне умовам договору повідомлення про готовність продавця надати товар у розпорядження покупця на тимчасово окупованій території має зумовлювати відповідальність останнього за прострочення у прийнятті товару?

По-друге, КГСВС не зазначив, наявності яких саме умов цивільно-правової відповідальності не довів зберігач. Так само суди в зазначеній справі проігнорували питання про обмеження дії принципу вини у даних правовідносинах і необхідність виключення цієї – суб'єктивної – умови зі складу умов відповідальності зберігача. Тобто не було взято до уваги відповідне принципу справедливості законодавче закріплення спеціального правового статусу професійного зберігача як суб'єкта підприємницької діяльності (згідно з ч. 2 ст. 950 ЦК України професійний зберігач відповідає за втрату (нестачу) або пошкодження речі, якщо не доведе, що це сталося внаслідок непереборної сили,

або через такі властивості речі, про які зберігач, приймаючи її на зберігання, не знав і не міг знати, або внаслідок умислу чи грубої необережності поклажодавця).

По-третє, акцентоване розмежування касаційним судом умов цивільно-правової відповідальності та обставин непереборної сили як підстави для звільнення від відповідальності в контексті вирішення розглянутої справи не можна визнати достатньо обґрунтованим з огляду на законодавчо закріплений розподіл тягаря доказування. Адже і наявність суб'єктивного випадку та зумовленої ним відсутності вини, і вплив непереборної сили, що виключає існування юридично значимого причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою зобов'язаної особи та порушенням договору, є обставинами, які доводяться боржником.

По-четверте, з огляду на принципи справедливості, розумності й добросовісності очевидна нездійсненність виконавчого провадження за рішенням суду про ввіддикацію речі, що знаходиться на території, непідконтрольній органам державної влади України, зумовлює можливість ефективного захисту цивільних прав та інтересів кредитора винятково за допомогою такого способу захисту, як відшкодування збитків.

На підставі викладеного можна дійти таких **висновків**.

1. В умовах збройного конфлікту регулятивні договірні відносини, за загальним правилом, продовжують регулюватися відповідно до принципів належного і реального виконання зобов'язання, а договірні охоронні відносини – на засадах принципу повного відшкодування завданої шкоди (збитків) і принципу вини (з передбаченими законом обмеженнями – зокрема, щодо відповідальності професійного зберігача).

2. Невиконання зберігачем свого обов'язку з повернення речі, яка на момент подання позову або постановлення судового рішення знаходилася на території, де є неможливим примусове відібрання майна у порядку виконавчого провадження, має розглядатися як підстава для відшкодування завданих поклажодавцеві збитків.

3. Збройний конфлікт у контексті його впливу на формування сукупності умов, необхідних для застосування того чи іншого способу захисту цивільних прав та інтересів, здатен (але не обов'язково буде) поставати як обставина, наділена: а) всіма ознаками суб'єктивного випадку; б) окремими властивостями суб'єктивної або об'єктивної непередбачуваності чи невідворотності; в) цілісним комплексом характеристик непереборної сили.

4. Вищезазначені характеристики впливу збройного конфлікту набувають того чи іншого правового значення винятково у разі доведення заінтересованою стороною факту їх наявності саме на момент порушення зобов'язання. Зокрема, професійний зберігач у відповідному випадку має довести належними і допустимими доказами, що неповернення ним належного поклажодавцеві майна сталося внаслідок непереборної сили.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2005. 272 с.
2. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. К.: Алерта, 2017. 494 с.
3. Калаур І. Р. Договірні зобов'язання з передання майна в користування: проблеми теорії та практики: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2015. 480 с.
4. Федорченко Н. В. Договірні зобов'язання з надання послуг: проблеми теорії і практики: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2015. 328 с.
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 03.04.2018 у справі № 910/2991/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73160736> (дата звернення: 12.11.2018).

Primak V. Ensuring the proper fulfillment of obligations in conditions of armed conflict.

The article substantiates the provision that in the conditions of an armed conflict, regulatory contractual relations, as a general rule, continue to be regulated in accordance with the principles of proper and real fulfillment of the obligation, and contractual security relations – on the basis of the principle of full compensation for damage and the guilty principle, however, with the restrictions stipulated by law (in particular, regarding the responsibility of the professional custodian to the limits of force majeure).

Key words: proper fulfillment of the obligation; damages; conditions of civil liability; fault; irresistible force.